

Själen (duša) och ödet (sud'ba) som nyckelbegrepp i den ryska språkliga världsbilden

Nadezjda Zorikhina Nilsson

Ryska är ett östslaviskt språk med 154 miljoner modersmålstalare, varav 121 miljoner i Ryska federationen och drygt 30 miljoner i övriga f.d. sovjetrepubliker. Detta gör ryska till världens sjunde största språk med avseende på antalet modersmålstalare.

Ryska är det enda officiella språket i Ryska federationen och det ena av två officiella språk i Vitryssland och Kirgizistan samt "halvofficiell" status i Kazakstan, Moldavien, Tadzjikistan, Turkmenistan, Ukraina och Uzbekistan. I stora delar av det gamla Sovjetunionen och i en del av dess forna satellitstater har ryska fortfarande en betydande roll som lingua franca (NE).

Stora rysktalande populationer bor i Israel, Tyskland och Amerika. I slutet av 1900-talet fanns det uppskattningsvis 300 miljoner människor i världen som behärskade ryska språket i olika grad (Language Monthly 1997(3): 12-18). Ryska är ett av de sex officiella språken i FN.

1. Inledning

Ryssland och Sverige har en lång historia som grannländer. Det fanns kontakter mellan länderna redan på forntiden. Mer än 1100 år har gått sedan de slaviska stammarna i Kiev, Novgorod och de närliggande områdena kom överens år 862, enligt Nestorskrönikan, om att bjuda in varjagbröderna Rurik, Sineus och Truvor att regera över deras områden. *Nestorskrönikan* berättar att de slaviska sändebuden sade till "ruserna", männen i Roslagen, det svenska landskap som enligt denna krönika gav Ryssland dess namn: "Vårt land är stort och rikt, men det finns ingen ordning i det. Kom och var furstar över oss" (*Nestorskrönikan* 1998: 27)¹.

Historien har lämnat oss mångsidiga vittnesbörd om svensk-ryska relationer under århundradenas lopp. Ännu ligger den berömda fästningen Nöteborg (Orešek) kvar på en ö vid floden Nevas utlopp ur Ladogasjön där *Nöteborgsfreden*, den första freden mellan Sverige och Novgorod, slöts efter en lång krigsperiod den 12 augusti 1323.²

För lingvisten är det dock mest intressant hur svensk-ryska relationer återspeglas i respektive språk³, bl.a. i de mer eller mindre kända ord- och stamkombinationer som betecknar något som enligt den folkliga uppfattningen är typiskt ryskt och typiskt svenskt eller förknippat med respektive nationaliteter. I Sverige kan man gå i *en ryssmössa* (el. *en rysk mössa*), äta *rysk kaviar*, spela *rysk roulette*⁴ och uppleva *rysskräcken*.⁵ På 1990-talet kom den nya ordkombinationen *ryska maffian* in i det svenska språket. Det senaste tillskottet är

¹ Den svenska översättningen som citeras här baserar sig på texten Codex Laurentianus från slutet av 1300-talet som innehåller "Povest' vremennyh let" (*Nestorskrönikan*) som bevarar en redaktion från början av 1100-talet.

² Se bild 1 och bild 2.

³ För mer om svenskens förhållande till ryskan, se bland annat i Jacobsson (1986).

⁴ Om än metaforiskt som i följande exempel: (*S*) spelar *rysk roulette* med den svenska modellen (Newsmill, 09-03-17, www.newsmill.se/.../s-spelar-rysk-roulette-med-den-svenska-modellen).

⁵ Om *rysskräcken* i Norden se t.ex. Ekblad & Nyström (2007).

Bild 1. Fästningen Nöteborg (Orešek) på en ö vid floden Nevas utlopp ur Ladogasjön

Bild 2. En minnessten över den första freden mellan Sverige och Novgorod (Nöteborgsfreden 1323)

årets julklapp 2009 – en spikmatta som ofta kallas *en rysk spikmatta*.⁶ I Ryssland använder man sig av en ribbstol (ry. *шведская стенка švedskaja stenka*, bokst. ‘*en svensk vägg*’) och äter smörgåsbord (ry. *шведский стол švedskij stol*, bokst. ‘*ett svenskt bord*’). Man pratar om *den svenska familjen* (ry. *шведская семья – švedskaja semj’a*) och menar fria sexuella förbindelser. Man prisar *den svenska socialismen* eller *modellen* (ry. *шведский социализм – švedskij socializm*, ry. *шведская модель – švedskaja model*) som ett föregångsexempel på ett välfärdsamhälle. Till och med i djur- och växtriket hittar vi exempel där en folklig föreställning döljer sig bakom den strikt terminologiska benämningen. En motståndskraftig ogräsart som är svår att bli av med heter på svenska *ryssgubbe* (lat. *Bunias orientalis* L., ry. *свербига восточная – sverbiga vostočnaja*) och i Ryssland hittar man en liten fluga som är mycket skadlig för brödsäden och som kallas *шведская мушка – švedskaja muška* (bokst. ‘*en liten svensk fluga*’, sv. fritflyga, lat. *Oscinella frit*).

Ordet *душа* – duša ‘själ’ som analyseras närmare i denna artikel bildar med adjektivet *rysk* en sådan stående ordkombination i ryska, svenska (jfr *den ryska själen*) och i många andra språk och förknippas med ryskheten och Ryssland. Två sökningar vid olika datum på Google ger oss en liten uppfattning om hur ofta denna kombination nämns i olika sammanhang i jämförelse med andra kända begrepp med samma adjektiv både på ryska och på svenska.⁷

Tabell 1. Förekomsten på Google av svenska ordkombinationer med adjektivet *rysk*

Sökningar på två fraser: adj. + subst. i bestämd och obestämd form	Sökning från 091004	Sökning från 100214
den ryska själen/rysk själ	34 800/244	52 600/676
rysk mössa/den ryska mössan ryssmössa/ryssmössan	1 060/88	773/7 9 350/2 520
rysk kaviar/den ryska kaviaren	53 800/2 520	53 500/21 300
rysk roulett/den ryska rouletten	36 000/1 240	33 100/2 210
den ryska maffian/rysk maffia	366 000/ 8 680	296 000/8 520

Vid sökningar på ryska efter *русская душа* ‘den ryska själen’ anger Google en väldigt hög

⁶ <http://www.natur-produkter.se/rysk-spikmatta-p-395.html>.

⁷ Att använda statistik från Google vid vetenskapliga språkstudier har sina nack- och fördelar. Den största nackdelen är att statistiken inte går att säkerställa i strikt vetenskaplig bemärkelse: det är omöjligt att exakt relatera antalet träffar till det totala antalet ord i den analyserade textmassan. Dessutom påverkas statistiken av antalet publiceringar på nätet som i sin tur kan bero på det totala antalet språkbrukare i respektive språk. Fördelen med denna metod är själva tillgången till ofantligt stora textmassor, det snabbaste sättet att bilda sig en uppfattning om på vilket sätt och hur ofta ord och ordkombinationer används. Vid jämförelse med något annat ord eller ordkombination på nätet gäller andra proportioner: skillnaden i tusen/några tusen eller hundra tusen träffar kan godtas som ett exempel på icke frekvent och mycket frekvent användning oavsett andra faktorer. Mer om en möjlig sökteknik på Google se t.ex. i Lindvall (2005).

förekomst av detta uttryck (se tabellen nedan 5 670 000 resp. 6 500 000). Betydligt mera sällan nämner man *русская икра* ‘den ryska kaviaren’. Endast *русская мафия* ‘den ryska maffian’ omnämns oftare vid det första sökningstillfället för att sedan dramatiskt minska vid det andra:

Tabell 2. Förekomsten på Google av ryska ordkombinationer med adjektivet *русский* ‘rysk’

Sökningsfraser	Sökning från 091004	Sökning från 100214
русская душа ‘den ryska själen’	5 670 000	6 500 000
русская икра ‘den ryska kaviaren’	2 870 000	3 480 000
русская мафия ‘den ryska maffian’	9 400 000	286 000

Vad är det som gör ordkombinationen *den ryska själen* så populär i dagens Ryssland?⁸ Begreppet *русская душа* förknippas framförallt med en fortsatt diskussion om den ryska nationalkaraktären och världsåskådningen. “Den romantiska nationalismen, med dess tal om nationalkaraktär och om nationens själ eller uppgift, ter sig idag chockerande föråldrad”, skriver Andrej Zorin, professor i rysk litteratur, samtidigt som han tillägger att så inte är fallet i dagens Ryssland, där “debatter som inleddes under 1830-talets välkända splittring mellan västvännen och slavofiler, beträffande Rysslands “plats i världen“, dess “historiska öde“, “unika andlighet” [...] har inte bara fortsatt under 2000-talet utan till och med intensifierats” (Zorin 2008).

Begreppet *русская душа* har även stått i analysens centrum för ett antal ryska filosofer. Den ryske filosofen Nikolaj Berdjajev försökte hitta orsaken till “motsägelsefulla och komplicerade i den ryska själen” i historien och geografin: två strömningar i världshistorien – öst och väst – möts i Ryssland och växelverkar. Han ser en överensstämmelse mellan den ryska jordens vidsträckthet, gränslöshet och den ryska själen, mellan den fysiska geografin och den andliga. Enligt Berdjajev har “två motsatta element legat till grund för förmanet av den ryska själen: den hedniska, dionysiska urkraften och klostrets asketiska ortodoxi” (Berdjajev 1996: 10).

Men än en gång för en språkvetare är det ordets betydelse och dess användning i språket som utgör ämnet för undersökning. En av de första lingvisterna som lade märke till en betydligt bredare och mera frekvent användning av vissa ord i ryska språket var den polskfödda och numera australiensiska lingvisten Anna Wierzbicka. I sin artikel “*Duša* (≈ *soul*), *toska* (≈ *yearning*), *sud’ba* (≈ *fate*): three key concepts in Russian language and Russian culture” (1990) jämför hon användningsfrekvensen av ordet *душа* i ryskan och ordet *soul* i engelskan. I en korpus på en miljon löpande ord i vardera språk används *душа* 377 gånger mot 73 förekomster av *soul*. Hon anmärker också att i många fall då man jämför översättningar från ryska till engelska översätts ordet inte alls (ibid.: 14).

⁸ Se även åtskilliga videoklipp om *den ryska själen* på Youtube, t.ex. “Zagadočnaja russkaja duša” <http://www.youtube.com/watch?v=bXz9_bUUhDo&feature=related>. Besökt 100313.

Wierzbickas artikel hade många efterföljare (se bl.a. Šmelëv 1997, 2000; Uryson 1995a, 1995b). I denna artikel vill jag visa en annorlunda tolkning av ordets betydelse än Wierzbickas definition som är baserad på de semantiska primitivbegrepp som hon arbetar med. Min beskrivning står i överensstämmelse med den analysmodell som Moskvas semantiska skola arbetar med. Betydelsen hittar man i själva språket och i ordkombinationer där ordet ingår. Förutom den tidigare forskningen i ämnet⁹ som denna analys tar hänsyn till, tar jag till min hjälp det svenska ordet *själ* som jag jämför med.

Till att börja med kan man jämföra användningens frekvens. Jag har jämfört två korpusar i vardera språket. Den ena innehåller tidningar och den andra skönlitteratur.

Tabell 3. Förekomsten av orden *själ* och *duša* i en svensk resp. rysk korpus

	själ	duša
tidningsspråk	0,001 %	0,04 %
korpus	Språkbanken (GP04) Totalt: 19 406 813/ 281 belägg	RNC ¹⁰ (publicistik) Totalt: 12 213 651/ 4 826 belägg
skönlitteratur	0,007 %	0,06 %
korpus	Språkbanken (Bonnier II) Totalt: 3 715 910/ 278 belägg	RNC (prosa) Totalt: 48 587 684 / 29 260 belägg

Som tabellen visar används i en rysk tidningskorpus ordet *duša* 40 ggr mer än ordet *själ* i en svensk tidningskorpus, som i sig innehåller ett betydligt färre antal ord, medan avståndet minskar något i de skönlitterära texterna: endast cirka 10 ggr mer.

Hur skall man tolka dessa siffror? Innebär det att de som har svenska språket som modersmål är mindre medvetna om själen? Svaret är givet: naturligtvis inte. Här har vi närmast oss en viktig skiljelinje mellan människans tankevärld som sådan och den tankevärld som återspeglas i själva språket som vi kallar "den språkliga världsbilden". Det är just den sista som utgör föremål för den lingvistiska analysen. Visst resonerar man om själens existens både på svenska och på ryska, som farmodern gör i sitt samtal med sonsonen med det underliga namnet Omon i Viktor Pelevins roman nedan:¹¹

– У тебя, Омочка, внутри есть **душа**, – говорила она, – и она выглядывает сквозь глазки, а сама живет в теле, как у тебя хомячок живет в кастрюльке.

– Inuti dig, Omotjka, sade hon, finns det **en själ**, och den tittar ut genom dina ögon. Den bor inne i kroppen, precis som din hamster bor i sin kastrull.

И эта **душа** – часть Бога, который нас всех создал.

Och **själen** är en del av Gud som har skapat oss alla.

Так вот ты и есть эта **душа**.

Och den **själen** är alltså du.

–А зачем Бог посадил меня в эту кастрюлю? – спрашивал я.

– Men varför har Gud satt mig i den här kastrullen? frågade jag.

⁹ Se ovan citerade arbeten.

¹⁰ RNC = Russian National Corpus

¹¹ Vid längre exempel translittereras inte kyrilliska bokstäver och glossering görs inte.

- Не знаю, – говорила старуха
- Det vet jag inte, sade den gamla kvinnan.

Något senare får huvudpersonen veta något annat av sin lärare på den kosmonautskola, där han går:

- Запомни, Омон, хоть никакой души, конечно, у человека нет, каждая душа – это вселенная.
- Kom ihåg, Omon, att även om människan naturligtvis inte har någon **själ**, så är varje **själ** ett universum.
- В этом диалектика (Пелевин. Омон Ра).
- Här ligger dialektiken (Pelevin. Omon Ra).

I det sista stycket ställs två olika betydelser av orden *själ* och *duša* mot varandra: den religiösa och den psykiska och det är just i den sistnämnda betydelsen – då själen betecknar människans inre värld, hennes känslor och tankar¹² som ordet *duša* ‘själ’ används betydligt oftare och bredare i ryskan än i svenskan.

Låt oss snabbt titta på några mer eller mindre metaforiska ordkombinationer och konstruktioner där ordet *duša* ‘själ’ ingår i ryskan. Vi får på det sättet den bild av *duša* ‘själ’ som det ryska språket ger oss:

2. Om själen och dess språkliga bild

2.1 Var finns duša?

Den finns i människan, i hennes bröst. När man pratar om själen pekar man på bröstet. *Duša* kan vandra i kroppen. Om man blir väldigt rädd säger man på ryska:

- (1) У меня душа в пятки ушла.
 U menja duša v pjatki ušla.
 Hos jag:GEN själ:NOM i häl:ACK.PL gå.bort:PRET.PF.FEM.SG
 ‘Hos mig försvann själen ner i hämlarna’ = Jag blev mycket rädd.

Om själen inte är på sin plats innebär det att människan är orolig:

- (2) У меня душа не на месте.
 U menja duša ne na meste.
 Hos jag:GEN själ:NOM inte på plats:LOK.SG
 ‘Hos mig är själen inte på sin plats’ = Jag är orolig.

När människan dör, flyger själen ur kroppen:

- (3) Душа отлетела.
 Duša otletela.
 själ:NOM flyga.från:PRET.PF.FEM.SG
 ‘Själen har flugit iväg’ (om döden).

¹² I *Svensk ordbok* (1999) anges denna betydelse som den första: *själ* är 1. sammanfattningen av de mänskliga egenskaper som möjliggör tanke-, känslor- och viljeliv. 2. i vissa uttryck person.

2.2 Själen är en container

Själen rymmer känslor och även en viss inre kännedom om något:

- (4a) B   душе   он   радовался.
V   duše   on   radovalsja.
I   själ:LOK.SG han   glädjas:PRET.IPF.MASK.SG. REFLEX.
'I själen gladdes han'.
- (4b) B   душе   он   знал ...
V   duše   on   znal ...
I   själ:LOK.SG han   veta:PRET.IPF.MASK.SG
'I själen visste han' = I sitt stilla sinne (för sig själv) visste han...

Vid översättningen till svenska byts känslornas lokalisering: de kan i stället rymmas *i sinnet*

(5a) eller någonstans *inuti*, *inom* människan (5b), *inombords* (5c):

- (5a) Я догадался, что гардемарин меня пожалел, и впервые узнал, что жалость оставляет **в душе** (v duše) горький осадок (Паустовский).
Då förstod jag att sjökadetten hade tyckt synd om mig, och för första gången insåg jag att medlidandet efterlämnar en bitter bottensats **i sinnet** (Paustovskij).
- (5b) Fortfarande brände ångesten **inom honom** över att hans hustru hade lämnat honom (Mankell).
Уход жены оставил **в душе** (v duše) жгучую горечь (Манкель).
- (5c) Мне важно самой в себе разобраться, накренилось что-то **в душе** (v duše), не восстанавливается (Алексиевич).
För mig är det viktigt att själv förstå, det är någonting som kommit i obalans **inombords** och inte låter sig återställas (Aleksievitj).

Själen är en container som man kan öppna. När *man* 'öppnar själen' (открывают душу *otkryvajut dušu*) för någon berättar man allt som finns i/på ens hjärta. I svenskan uppträder en annorlunda behållare i denna situation: man *öppnar sitt hjärta* i stället.

Själen kan uppträda som en djup container. Det ryska uttrycket *в глубине души* (v glubine duši – 'i själens djup') översätts ofta som *innerst inne*, *i själ och hjärta* till svenska. Det är intressant att notera att vid översättningen till ryska preciserar man ofta känslornas lokalisering genom att använda uttrycken *в душе* 'i själen' och *в глубине души* 'i själens djup'. I exemplet (6a) förvandlades *hoppets vaga* och icke bestämda plats *nånstans* till det mer konkreta ryska '*i själens djup*'. Behovet att ange känslans plats kan upplevas så starkt att den ryska översättaren lägger till frasen med ordet *själ* vid översättningen från svenska och på detta sätt införlivar hon/han situationen i den ryska språkliga världsbilden. I den ryska översättningen av (6b) får huvudpersonens "inre kännedom om fåfänga" sin rättmätiga plats i själen, i dess djup genom tillägget – *в глубине души*.

- (6a) **Nånstans** hade han hoppats att vigselringen trots allt ingenting betydde. (Mankell)
В глубине души v *glubine duši* он надеялся, что она носит кольцо просто так.
bokst. 'I själens djup hoppades han ...'
- (6b) Samtidigt visste han att det var fåfänga. (Mankell)

Но в глубине души *v glubine duši* он понимал, что это всего лишь тщеславие.
bokst. 'I själens djup visste han ...'

2.3 Själens är en yta

Förutom prepositionen *в* 'i' kan ordet *душа duša* kombineras med prepositionen *на* 'på' vars prototypiska huvudfunktion i ryskan består i att markera befintlighet på en yta. "Ytan" kan utstå olika grader av tryck eller press. När man är lätt till sinnes, säger man på ryska:

- (7a) Мне легко на душе.
Mne legko na duše.
Jag:DAT lätt:ADV på själ:LOK.SG
'Jag är lätt till sinnes'.

En stor lättnad känner man när "en sten faller från ens bröst" på svenska. På ryska faller stenen "från själen" som även i det fallet framställs som en bärande "yta":

- (7b) У меня камень с души свалился.
U menja kamen' s duši svalilsja.
Hos jag:GEN sten:NOM från själ:GEN falla:PRET.PRF.MASK.SING.REFLEX.
'En sten har fallit från mitt bröst'.

Prepositionsfrasen *на душе* 'på själen' används ofta med olika adverb som betecknar tillstånd: *спокойно* 'lugnt', *тревожно* 'oroligt', *радостно* 'muntert', *грустно* 'sorgset', *облачно* 'molnigt' etc. Även här kan man notera att denna prepositionsfras vid översättningar till ryska läggs till och den svenska verbfrasen *känna sig* + *Adj* transformeras till den ryska verbfrasen *vara* + *Adv*:

- (7c) Han kände sig orolig (Mankell).
На душе было очень беспокойно.
Na duše bylo očen' bespokojno.
På själ:LOK.SG vara:PRET.NEUTR.SG mycket oroligt:ADV
- (7d) Han kände sig olustig (Mankell).
На душе было скверно.
Na duše bylo skverno.
på själ:LOK.SG vara:PRET.NEUTR.SG olustigt:ADV

2.4 Vad består själen av?

Olika metaforiska uttryck där ordet *душа* (*duša*) ingår kan även ge oss en bild av det material som den till synes osynliga själen kan associeras med i det ryska språket.

2.4.1 Själens innehåll är vätska

Om man vill berätta om allt man har på hjärtat, "häller man ut själen" på ryska – *излить* *душу* (*izlit' dušu* – 'hälla ut själen').

2.4.2 Själen kan brinna

En stark känsla som en människa upplever eller en stark strävan efter något¹³ uttrycks genom att ordet *душа duša* kombineras med verbet *гореть goret'* 'brinna'. Själen förvandlas här till "ett brännbart material". I exempel (8) står uttrycket "själen brinner" för ungdomens glöd:

- (8) Душа   горит,   не постарела.
Duša   gorit,   ne postarela.
Själ:NOM   brinna:PRES.3PERS..SG   inte åldras:PRET.FEM.SG
'Själen brinner, den har inte åldrats'.

2.4.3 Själen är en bok

Själen är något som är svårt att nå och förstå för utomstående. Ryskan har många uttryck som betonar det. I exempel (9) likställs själen med en bok i det stående uttrycket "att läsa i de andras själar":

- (9) Он   мог   читать   чужие   души.
On   mog   čitat'   čužie   duši.
Han   kunna:PRET.MASK.SG   läsa:INF   främmande:ADJ.ACK.PL   själ:NOM.ACK.PL
'Han kunde läsa i de andras själar' = Han kunde förstå vad de andra kände.

2.5 Några prepositionsfraser med ordet душа (*duša*) och deras betydelse

Ordet *душа (duša)* kan utgöra en rektion till fler prepositioner. Nedan räknas upp några vanliga prepositionsfraser upp som bildar fasta kombinationer med det ordet i fråga och deras betydelse ges.

2.5.1 *От души* (*ot duši* 'från/av själen') – uppriktigt; ordentligt.

Om man gör något 'från/av själen' gör man det uppriktigt, innerligt eller ordentligt. Uttrycket kan utökas med pronominet *вся (vsja* 'hel') för att betona att man gör något av full kraft. *От всей души* (*ot vsej duši* 'med hela sin själ, av hela sitt hjärta') tillönskar man oftast en annan person något, gratulerar, tackar, hälsar, älskar och hatar, gläds, skrattar och gråter, visar medlidande, hjälper liksom slår.

2.5.2 *Для души* (*dlja duši* 'för själen').

Om man gör något *för själen* gör man det för att tillfredställa sina andliga behov.

2.5.3 *По душе* (*po duše* 'ngt passar själen').

Om något "passar själen" då tycker man om det.

- (10) Эта   работа   мне   по   душе.
Eta   rabota   mne   po   duše.
Detta   arbete   jag:DAT   'efter':PREP   själ:DAT.SG
'Jag tycker om detta arbete'.

¹³ Som Šmelëv (1997: 529) påpekar kan uttrycket "själen brinner" stå även för en stark önskan att ta sig en sup.

2.6 Широкая душа (Širokaja duša ‘en bred själ’)

Själen kan förutom djup ha “bredd”. Den ‘breda’ (förstående) själen är något som värderas högt.

2.7 Душа-человек (*Duša-čelovek* ‘en människa (som är) en själ’), människa med hjärtat på rätta stället.

Om man talar om en människa som en själ och använder sammansättningen *душа-человек* (*duša-čelovek* ‘en människa (som är) en själ’) berömmar man hennes känslvärld och förmåga att känna empati.

Denna korta uppräknings av några vanliga kombinationer där ordet *duša* uppträder i det ryska språket liksom ordets användningsfrekvens ger oss en tydlig bild av ordets och begreppets speciella betydelse i “den ryska språkliga världsbilden”: ordet skapar sina specifika kombinationer och lever sitt eget liv i språket samtidigt som det visar på attityder och värderingar som har “inpräglats” in i nationens mentalitet under många århundraden.¹⁴

3. Om ödet och dess språkliga bild

Det andra viktiga begreppet i den ryska kulturen och i språket är **ödet** *sud'ba*. Med begreppet *öde* förknippas en föreställning att människans liv beror på något som hon inte kan påverka och kontrollera. Avsaknaden av kontroll leder i sin tur till underkastelse och passivitet. Denna föreställning hittar sitt uttryck i många språk. Jfr ry. *от судьбы не уйтишь от sud'by ne ujděš* – sv. *ingen undgår sitt öde*, eng. *no flying from fate*; ry. *не судьба не sud'ba* – sv. *ödet ville annorlunda*, fr. *le sort n'a pas voulu*; *смириться с судьбой smirit'sja s sud'boj* – sv. *finna sig i sitt eget öde*, eng. *to accept one's fate* och dyl.

De mest närstående ekvivalenterna till det ryska ordet *sud'ba* är enligt ordböckerna *fate* i engelskan och *öde* i svenskan. Som Wierzbicka (1990) skriver kan man lätt läsa en engelsk roman utan att stötta på ordet *fate* i engelskan men man kan inte undvika att träffa på ordet *sud'ba* i en rysk roman eller en längre berättelse.

If one were to judge by lexical, and lexico-statistic evidence, one would have to conclude that in the Russian “indigenous psychology” the experience of “being under control” is particularly salient (Wierzbicka 1990: 25).

Här vill jag illustrera detta begrepps betydelse med exempel från en annan språklig nivå än den lexikaliska – nämligen den grammatiska eller snarare den syntaktiska. Den grammatiska betydelsen i språket är inte lika lätt definierbar som den lexikaliska på grund av sin högre grad av abstraktion. Men kan ryska grammatiska konstruktioner säga oss något om “avsaknaden av kontroll”?

När man talar om rysk syntax brukar man alltid påpeka den stora mängden opersonliga, nominativlösa konstruktioner. Ryskan har i hög grad utvecklat den opersonliga konstruktionen och man finner här uttryck som saknar motsvarighet i de västeuropeiska språken. När en svensk säger t.ex. *jag vill* rör det sig för den talande om fullt medvetna relationer mellan honom själv, subjektet, och objektvärlden. Och även om ryskan i många fall

¹⁴ Fler ordkombinationer kan man hitta i Norstedts ordbok (2006) och i den “Nya ryska förklarande synonymordboken” där *душа duša* jämförs bl. a med *сердце serdce* ‘hjärta’ (Uryson 1995a: 190-197).

har motsvarande syntaktiska ekvivalenter finns det oftast en möjlighet att uttrycka saken på ett annat sätt – oftast med dativsubjekt.

	Nominativsubjekt	Dativsubjekt	Akkusativobjekt
Jag vill ...	Я хочу Ja hoču...	Мне хочется Мне hočetsja...	
Han måste...	Он должен On dolžen	Ему надо/нужно Emu nado/nužno	
Han har tur	-	Ему везёт Emu vezët	
Jag arbetar bra	Я хорошо работаю Ja horošo rabotaju	Мне хорошо работается Мне horošo rabotaetsja	
Jag fryser	-	Мне холодно Мне holodno	Меня знобит Menja znobit
Hon skäms	Она стыдится Она styditsja	Ей стыдно Еj stydno	
Han är glad	Он рад On rad	Ему радостно (весело) Emu radostno (veselo)	

Det att det semantiska subjektet oftast framstår som objekt/adressat/upplevaren i denna värld är ett av de speciella dragen i ryskan. Adressaten och upplevaren är mera passiv, har mindre kontroll, om någon alls. Avsaknaden av kontroll över situationen (jfr ry. неконтролируемость) är djupt förankrad i den ryska syntaxen och den kan säga något om *ödet* på det grammatiska planet.¹⁵

Och sist men inte minst: när man talar om åldern i ryskan använder man också ett dativsubjekt. Den svenska frågan om åldern *Hur gammal är du?* har sin ryska motsvarighet i följande konstruktion:

- (11) Сколько   *тебе*   лет?
 Skol'ko   tebe   let?
 hur.mycket   du:DAT   år:GEN.PL
 'Hur gammal är du?'

Adressat/upplevare finns, men avsändare saknas. Vem vet, det kan vara själva *ödet* som skänker oss våra år och det bör man vara tacksam för.

¹⁵ För mer om "det agentorienterade och det patientsorienterade" sättet att betrakta livet och dess återspeglings i grammatiken samt de ryska opersonliga konstruktionerna med dativsubjekt, se bl.a. Wierzbicka (1992).

Litteratur

- Berdjaev, N. 1996. *Den ryska idén*. Skellefteå: Artos. [Originalalets titel: Русская идея, 1946].
- Ekblad, D. & Nyström, J. 2007. *Rysskräck i norden? En analys av synen på Ryssland i svensk och finsk media. Studentarbete andra termin*. Lund: Lunds universitet.
<http://www.lu.se/o.o.i.s?id=19464&postid=1319306>.
- Jacobsson, G. 1986. *Svensken och ryskan. Föredrag vid Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets i Göteborg årsbok*, 43–53.
- Language Monthly*. 1997 3, 12-18. <http://sv.wikipedia.org/wiki/Ryska>. (2010-05-05).
- Lindvall, L. 2005. "Using Coogole for corpus linguistics: Remarks on the usage of Swedish temporal conjunction *efter det att* 'after' and its equivalents in French, Italian and Spanish". I: *Translation and Corpora – Selected Papers from the Göteborg-Oslo Symposium 18-19 october 2003*. Ajmer, K. & H. Hasselgård (utg.), (= Gothenburg Studies in English 89). Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 189–207.
- NE = Nationalencyklopedin*. <http://www.ne.se/ryska>. (2010-03-21).
- Nestorskrönikan*. 1998. Övers. av Gabriella Oxenstierna. Stockholm, Stehag: Brutus Östling Bokförlag Symposion. [Лаврентьевская летопись. V. 1. Повесть временных лет. Полное собрание сочинений русских летописей. Т.1. Ленинград, 1926].
- Svensk ordbok*. 1999. 3 rev. uppl. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Šmelëv, A. 1997. (Шмелев, А.) "Дух, душа и тело в свете данных русского языка". I: Булыгина Т. В. & А. Д. Шмелев А. *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*. Москва: Школа "Языки русской культуры", 523–539.
- Šmelëv, A. 2000. (Шмелев, А.) "Широта русской души". I: *Логический анализ языка: Языки пространств*. Москва: Языки русской культуры, 357–367.
- Uryson, E. V. 1995a. (Урысон, Е. В.) "Душа 1, сердце 2". I: *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка: Проспект*. Москва: "Русские словари", 190–197.
- Uryson, E. V. 1995b. (Урысон, Е. В.) "Фундаментальные способности человека и наивная «анатомия»". *Вопросы языкознания* 3, 3–16.
- Wierzbicka, A. 1990. "Duša (≈ soul), toska (≈ yearning), sud'ba (≈ fate): three key concepts in Russian language and Russian culture". I: *Metody formalne w opisie języków słowiańskich*. Z. Saloniego (utg.). (= Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego), 13–32.
- Wierzbicka, A. 1992. "The Russian Language". *Semantics, culture and cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations*. NY: Oxford Univ. Press, 395–441.
- Zorin, A. 2008. *Den långa striden mellan öst och väst*. Axess 8.
<http://www.axess.se/magasin/default.aspx?article=38>

Källor

- Алексиевич С. 1994. *Зачарованные смертью*. Москва: Изд-во "Слово".
- Aleksievitj S. 1998. *Förförda av döden*. Övers. Stefan Lindgren. Stockholm: Ordfront förlag.
- Mankell H. 1991. *Mördare utan ansikte*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Манкелль Х. 2000. *Убийца без лица*. Пер. С. Штерна. Москва: Изд-во "МИК".
- Паустовский К. 1982 [1946]. *Далекие годы*. Собранные сочинения в 9-ти томах. Т. 4.

Москва: “Худ. лит.”.

Paustovskij K. 1963. *Ungdomsår*. Övers. Karin de Laval. Stockholm: Tidens förlag.

Pelevin V. 1999. *Omon Ra*. Övers. Ben Hellman. Stockholm: Norstedts.

Пелевин В. 1997. *Омон Ра*. // *Омон Ра. Жизнь насекомых*. Москва: Вагриус.

RNC = Russian National Corpus < <http://www.ruscorpora.ru/en/index.html> >